

Жунусалиева К. Т.

Ч.АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫН ИННОВАЦИЯЛЫК ОКУТУУДАГЫ ПЕЙЗАЖДЫН РОЛУ

Жунусалиева К. Т.

РОЛЬ ПЕЙЗАЖА В ИННОВАЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ч.АЙТМАТОВА

К. Т. Junusalieva

THE ROLE LANDSCAPE OF INNOVATION METHODS OF CH.AITMATOV'S WORKS

УДК.894.341-09 (043.3)

Соңку мезгилде инновациялык окутуу деген түшүнүк мектептерде жана ЖОЖ-ларында кеңири таралууда. Инновация дегенибиз-бул кандайдыр бир жаңылык киргизилген процесс, ал процессте система сапаттык бир абалдан экинчи абалга өтөт, башкача айтканда жаңылыктардын пайда болушу, түзүлүшү, колдонулушу, жайылтылышы боюнча түзүлгөн комплекстүү ишмердүүлүк. Эгерде ишмердүүлүктүн ушул түрлөрү тарбиялоого, өстүрүп өнүктүрүүгө, башкарууга киргизилсе анда ал инновациялык окутуу деп аталат. Макалада Ч.Айтматовдун чыгармаларын инновациялык окутууда пейзаждык сүрөттөөлөрдү колдонуу аркылуу анын ордун белгилеп, сабактын үлгүлөрүнүн негизинде ачылып берилген.

Негизги сөздөр: пейзаж, символ, лирика, романтика, лаконизм, пейзаж-пролог, көркөм аллегория.

В последнее время понятие «обучение инновационными методами» широко распространяется в школах и ВУЗах. Инновация - это введенный новый процесс, который переходит с одного на другое качественно. Если виды работоспособности войдут в воспитание, развитие, управление, то это есть инновационное обучение. В статье на примере практических уроков раскрыто инновационное обучение произведений Ч. Айтматова, с использованием пейзажных картин.

Ключевые слова: пейзаж, символ, лирика, романтика, лаконизм, пейзаж-пролог, художественная аллегория

The last time the conception of education wide spread about innovation of methods at schools and Institutions. Innovation- is leading new process which comes from one to another on qualities, otherwise arriving newness of building aspects using and spread of building to work capacity.If types of work capacity come to upbringing, developing, managing it will be to innovation of education.In this article on the examples of the lesson was shown the innovation methods of teaching the Ch. Aitmatov's work with using the landscape pictures.

Key words: landscape, symbol, lyrics, romantic, laconism, landscape-prolog, art allegoriation

Жаратылыш менен адамдын байланышын чагылдырууда көркөм адабияттын изилдөөчүлүк ролу зор. Бүгүнкү күндө жазуучунун чыгармалары өзүнүн көп кырдуулугу, проблематикасынын курчтугу, башкалардан өзгөчөлөнгөн оригиналдуулугу менен айырмаланып, анын түзгөн көркөм дүйнөсү кылымдардан кылымдарга мурас катары кала турган баалуу, нарктуу дүйнө экендиги талашсыз. Анткени ар бир чыгармасында мурда биз байкабаган жаңы ачылыш, жаңы көз караштар байкалат.

«Адамдагы жакшы сапаттарды өстүрүү - бул бардык адамдардын, бардык муундардын милдети» – деп, Ч.Айтматов айткандай, ар бир чыгарманы окутуу аркылуу балдарды биз жакшы сапаттарга үйрөтүүгө аракет кылабыз. Жазуучунун кыргыз жана дүйнө адабиятынан алган ордун, чыгармаларынын көркөмдүк таасирин, эстетикалык баалуулугун ачып терең түшүнүп, ар бир чыгармадагы каармандарды талдоо менен кыймыл-аракетине, кылган ишине көңүл буруп, көркөм дүйнөдөгү чындыкты турмуш чындыгынан издөө, ак карасын ажырата билүү жана пейзаж аркылуу аткарган ордун аныктай билүү, чыгармадагы каармандарга баа бере билүү менен гумандуулукка, мекендин ар намыстуу атуулу болууга, Ата журтту сүйүүгө, ага кызмат кылууга, чечкиндүүлүккө тарбиялоо негизги милдетибиз.

Элибиздин таланттуу уулу, Кыргыз эл жазуучусу Ч.Айтматовдун чыгармаларында бул тема көркөм боектор менен сүрөттөлүп берилген. Пейзаждык сүрөттөлөр өз алдынча турбастан каармандын мүнөзүн ачууда көркөм фон катары чоң роль аткарат. Ал чыгармаларында адамдын жаратылыш менен ички биримдигин чагылдырып келет. Ошондуктан, биз сөзүбүз куру болбос үчүн чыгармалар боюнча колдонулган бир сабактын («Түнкү сугат») аңгемеси, «Бетме-бет» повестинин мисалында) үлгүлөрүн берүү менен түшүндүрмө берсек:

Сабактын планы түзүлөт.

1. Сабактын темасы, максаты: сабактын билим берүүчүлүк, тарбия берүү, өнүктүрүү, өркүндөтүүчүлүк жагы: көрсөтүлөт.

2. Сабактын жабдылышы:

Ч.Айтматовдун портрети, колго тартылган сүрөттөр, таяныч таблицалар, дисктер, интерактивдүү тактай, көркөм тасма, видео роликтер, буклеттер, чыгармалары, өмүрү, баяны тууралуу альбомдор, глобус Ч.Айтматовдун чыгармалар жыйнагы, түстөрдү билдирген символдор (Баш кийим же белгилер)

3. Сабактын формасы: Сабак-ой толгоо, диалог-талкуу топтордо иштөө

4. Сабактын тиби: Өтүлгөн материалдарды жалпылоо системалаштыруу

5. Сабактын методу: Традициялуу эмес формалары менен проблемалык, изденүү, изилдөө, (эгерде изилдөө жумушун группа аткаrsa), жары-жартылай изденүү интеграциялык окутуу, сынчыл ой жүгүртүү, интерактивдүү окутуунун ыкмалары (мээ

чабуулу, алтын эреже, таанышуунун ыкмалары: топтук таанышуу, сыйкырдуу анжела, түс, кар үймөгү, сабакты баштоо тактикасы: дарыя, бүгүнкү күндүн жести жана сүрөтү, сөзү), Э.Бононун «Алты шляпа» ыкмасы

Сабактын жүрүшү:

а) Уюштуруу. (Меймандар менен таанышуу, тема, максаты) 5мин.

Алгач сабагыбызды Ч.Айтматовдун өмүрү чыгармачылыгына токтолобуз.

Кириш сөз (мугалимдин сөзү). Айтматов жөнүндө учкай кеп кылуу менен жалпы чыгармачылыгы тууралуу суроолор берилип, пейзаж жөнүндө токтолуп, түшүнүктүү болсун үчүн биз чыгармаларына саякатка чыгабыз

«Түнкү сүгат» аңгемеси (Текстен үзүндү)

«.. Көчөнүн аягында кырка тигилген теректердин кылда учуна илингенсип, күн кайракы айдалган боз дөңсөөнүн булуңуна акырын гана калкылдап чөгүп бара жатты. Так ошол өчүп бара жаткан күндүн астынан, кечки күүгүм жон ылдый жылжып, этектеги көлөкөлөрдү улам кууп жетип, аларды өз койнуна катып алып жаткандай, айлана барган сайын көзгө илешпей иңирленет.

Кеч түшүп келе жатканы менен, күндүн аптабы али кайта элек, ал аз келгенсип, батыш тарптагы казактын чөл талаасынан кимдир бирөө көөрүк желшип жаткансып, керимселдин дем кыстырган оор толкундары лап-лап этип келе баштады. Азыр айланадагынын баары: кеткен самсаалаган бутактар, ичи түнт токой сыяктуу жылуу ным басып, чарбактарда демигип турган чытырман жүгөрүлөр чымынга талнып, арык боюнда ылаалап турган боз бээ, мына ушунун бардыгы жайкы ысыкка чагылып, азыр түндүн келишин гана тилеп, күтүр тургансыйт. Түндө жогортон муздак жел согот, танга жуук жер үстүн шүүдүрүм камайт, ошондо таш чыйрыгып бетине тунук чык жыбырап ыйлаактанат, ошондо жегени аш болуп, мал семирет, үргүлөп термелген чөптөр боюн жазып өсөт»¹

Бул чыгарма аңгемедеги жашоодогу бейкут күндөрдү көз алдыга тартат, жада калса каармандардын олку-солку психологиясын да кабар бергенсыйт. Сөзүбүз куру болбос үчүн аңгемедеги эки каарман тууралуу сөз кылабыз: бири Сабырбек, экинчиси Каратай. Автор эки мураптын ички дүйнөсүнө сүнгүп кирип, андагы оң жана терс сапаттардын кагылышуусу аркылуу адамдык мүнөздөрдү даана, так ачык берүүгө умтулат. Каармандардын аты айтып тургандай бирөөсү жашоодо сабырдуу, экинчиси кара мүртөз тибиндеги адамдардын иши сүрөттөлүп, кимдин ким экендиги жазуучу тарабынан далилдүү штрихтер менен ачылып берилет. Мына ушул учурга шайкеш автор түнкү пейзажды сүрөттөгө алат. Чындыгында бул картина каармандын мүнөзүн ачуудагы ролу зор.

Жыйынтыктоо.

«Жакында таң атыш керек - тоо боорлоп үлбүрөңкү жеңил булуттар чыбыр-чыбырдагы жатагынан козголо баштады. Каратай жер кучактап, жүз төмөнүнөн сулап жатат. Ал азыр жер менен гана көзмө-көз жалгыз калган учуру. Жер бардыгын түшүнөт – ал адамдын сүйүнүч, кубанычын, кайгы-мунун да бөлүшүп, бардыгын ичинде батырат»²

Мындагы пейзаж каармандын ички уйгу-туйгу санаасын, оңолууга бет алган психологиясын толук чагылдырып турат. Каратай өзүнүн санаасын, ой толгоолорун жер менен бөлүшөт. А жер болсо, адамдын жакшылык-жамандыгына, кубаныч-кайгысына ар дайым күбө болот. Ошондуктан Каратай досуна, аялына айтпаган сырларын жерге айтат. Демек, жаратылыш адамдын ой-санаасын, ички сырын тең бөлүшүүчү каражат катарында чыгармада кызмат аткарат.

«Бетме-бет» повестине психологиялык (пейзаждык сүрөттөөлөрдү колдонуу менен) талдоо жүргүзүү үчүн кинодон үзүндү көрсөтөбүз. Сабакты төмөнкүдөй бөлүктөргө бөлөбүз:

Психологиялык жагдай түзүү. I. Тап

1. Эмне үчүн повесть пейзажды сүрөттөө менен башталат?
2. Поездден секирип түшкөн каарман ким эле?
3. Эмне үчүн автор каарманын караңгы түндө секиртти?
4. Жогорудагы сүрөттөөлөр менен автор эмнени бере алган?
5. «Бетме-бет» повестинин негизинде тартылган «Келгин куштардын ыйы» фильминде башкы каарманды ким ойногон?

II Ойлон

1. Эрдик дегенди кандай түшүнөсүңөр?
2. Согуштун кесири тийбеген бир да үй-бүлө, бир да адам калган жок деген сөздүн чындыгы барбы?
3. Ысмайыл согушта каза болмок, ал тирүү калды, бул эмне жаманбы?

III Салыштыр:

1. Сага Мырзакул менен Ысмайылдын мүнөзүндөгү кайсы сапаттары жагат?
2. Мырзакул мурун токтоо болчу. Эмне үчүн ачуулуу болуп кетти?

IV Далилде:

1. Сейденин эркек өзү билет, алтын башы аман болсун деген оюна кошуласыңбы?
2. Сейде Ысмайылдын бетин ачып туура кылдыбы?
3. Чын эле Мырзакул тууганы душманбы?

V Талкуула:

1. Сейде карматпаса мүмкүн чын эле ашуу ачылса Чаткалга көчүп кетишип жакшы жашашмак?
2. Эгер согуш болбосо, Ысмайылдын кандай адам экендиги билинбей калмак беле?
3. Бир адамдан эч нерсе деле болмок эмес, Ысмайыл барганда эле Душмандар жеңилмек беле?
4. Сейде менен Ысмайыл сактаган үй-бүлөлүк очокту бузуп салдыбы?

¹ Сыдыков Н.Жунусалиева К.Ч.Айтматовдун пейзаж тартуу чеберчилиги. Б.2002, 6-бет.

² Сыдыков Н.Жунусалиева К.Ч.Айтматовдун пейзаж тартуу чеберчилиги. Б.2002,9-бет.

VI Айыпта:

1. Сейде – калпычы
2. Сейде НКВДден келген кишиге айтса болмок.
3. Ысмайылдын энеси катуу ооруп жатканда барып ачыкка чыгып, өз энесине топурак сала албай калды.

VII Кыялдан:

1. Сейденин ордунда болсоң эмне кылар элеч?
2. Келечекте атуулдук милдетиң кандай?
3. Чыгарманын темасына сенин көз карашың кандай?

VIII Сунуш кыл:

1. Армиядан, эмгектен, окуудан качкан намыссыз жалкоолорго сенин сунушуң, чакырыгың?

IX. Сууро бер:

1. Ысмайылдын жашагысы келип жатат (оптимист) жазуучу Тотойдун уюн эмес, өзүнүн уюн союп алдырса болмок беле?
2. Азыркы жаштар өзүмчүл болуп эл-жерин көп ойлобойт, буга эмне себеп?
3. Ысмайылга окшогондор бүгүнкү күндө барбы?
4. X. Баала:
5. Чыгарманы окугандан кийин кандай таасирлендин?

1. Чыгарманын жаккан, жакпаган жактары.

XI. Чечмелөө, жыйынтыкта: Жогорку тексттеги берилген пейзаждарга токтолуп, аны чечмелеп берүү. (Тексттен үзүндү):

«Кичинекей станциянын күүгүм бүлбүлдөгөн жападан жалгыз фонарына шамал айдаган жалбырактар урунуп, жан-жанынан учуп өтүшөт да караңгыда көздөн кайым болушат. Бул түнү теректер жалбырак күбүп жатты. Шамалга нарыдан-бери ийилип, шамдай тирелишкен калың теректердин кылда учунан түп тамырына чейин бүткөн бою дүрүлдөгөнсүп, алардын жогоруда деңиз сыяктуу чайналып шуулдаганы, башка түшкөн алда кандай оор муңду бири-бирине жөлөнө калып, зарлап жаткандай өңдөнөт, капчыгай бойлоп үрөгөн муздак шамал аларды бүгүн бир эле түндө жылаңачтамак болду.

Көлөкө жамынган Кара тоонун капчыгайында түн караңгы. Ушул капчыгайдын түрпкүрүнө түшүп кеткендей этектеги станциянын айланасы ого бетер көзгө сайса көрүңгүс. Станциядан поезддер нары-бери өткөндө гана сулк жаткан түн жарыктан көзү чагылышкандай, чукурана түшөт да, кайра ошол замат ондоно жатып чүмкөнөт. Поезддер өтүп кеткенден кийин бир топко чейин станцияда эч жан жоктой ээн тынчтык өкүм сүрөт».³

Бул түнкү көрүнүш көркөм образдын деңгээлине чейин көтөрүлгөн. Автор караңгы түнгө чоң маани берип, аны адам сыяктуу жандуу катары карайт. Түн өзүнүн кучагына чоң дүйнөнү, бүткүл ааламды батырып турат. Түн жарыктын карама-каршысы. Караңгы Ысмайылга окшогондорду жа-

шырып алууга жөндөмдүү. Демек, терең ойлонулуп тартылган бул пейзаж чыгармага аралаша элек каармандын ой-сезимин, келечек тагдыры тууралуу көрсөтүүчү белги катары кызмат аткарып турат.

XII. Баалоо: Бүгүнкү сабакка бардыгыңар активдүү катыштыңар, өз ой-пикириңерди, көз-карашыңарды, билим деңгээлиңерди көрсөтө алдыңар, ошондуктан ар бир оюңар баалуу деп эсептейм.

Сабакты өтүүдө мына ушундай формада чыгармалардагы пейзажды талдоого алсак, анда сөзсүз сабагыбыздын эффективдүүлүгүн арттырар элек деп айтар элек.

Б.Ашымбаев Ч.Айтматов жөнүндө жазылган эмгегинде негизинен туура жыйынтыкка келген. «Жазуучу үчүн, деп жазат ал, - майда нерселер жок. Алар ар бир пейзажды, табигаттын кубулуштарын каармандын ички сезимине айкалыштырып, маанилүү деталь катары пайдаланат. Шамал айдаган эрбендеген жалбырактар, капчыгай бойлой үрөгөн муздак шамал, көзгө сайса көрүнбөгөн түн, жүрөктү кайгырткандай шуулдаган теректер, - жазуучу замандын кайгысын, кара ниет, муздак ойлорду, жүрөгүн өйүгөн сезимдерди билдире турган параллелди ушундайча келтирет»

Албетте биз макалабызда болгону эки сабактын («Түнкү сугат» аңгемеси, «Бетме-бет» повестинин) үлгүсүнүн негизинде айрым бир жаратылыштын көрүнүшүн гана талдай алдык, бул жетишсиз себеби жазуучунун аңгемелериндеги түнкү көрүнүш тынчтык мезгилине туура келип, жаштыктын, эмгектин жарчысы, анын айрым белгилерин ачып берүүчү каражат катары колдонуп, маанай, шайыр мүнөзгө ээ болсо, «Бетме-беттеги» жаратылыш башка учурга, Улуу Ата Мекендик согуш учуруна туш келди. Бул мезгилде жаратылыш картинасы катаал да, татаал да мүнөзгө ээ болот.

Жыйынтыктап айтканда, жазуучунун чыгармаларында сүрөттөлгөн жаратылыш көрүнүштөрү ар бир чыгармасында жаңы көркөм функцияны аткарып турат, башкача айтканда адамдын жаратылышка карата көп кырдуу сүрөттөө жазуучунун ойлорун толук, психологиялык процесстерди ишенимдүү ачып берүүсүнө мүмкүнчүлүк берет.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. Чыгармалар (беш томдук) -Б.:1999.
2. Айтматов Ч.В соавторстве землею и водою. -Ф.: Кыргызстан,1978.
3. Асаналиев К. Корком нарк. -Ф.: Кыргызстан,1978,118-бет.
4. Асаналиев К.Кыргыз аңгемелеринин айрым маселелери. //Ала-Тоо,1957, №2
5. Асаналиев К.Адабий айкаш.Б.: 2008.
6. Асаналиев К.Шекер и космос. -Б.: Изд.Центра манасоведения,2001.
7. Укубаева Л.Кыргыз адабияты: талдоолор жана ой жугуртуулор. -Б.: БГУ, 2006-172 б.
8. Сыдыков Н.Жунусалиева К.Ч.Айтматовдун пейзаж тартуу чеберчилиги.Б.2002.

Рецензент: д.ф.н. Жумалиев
С.С. _____

³ Сыдыков Н.Жунусалиева К.Ч.Айтматовдун пейзаж тартуу чеберчилиги.Б.2002,12-бет